

land beschikte het naoorlogse Frankrijk echter over een aantal genuanceerde -als studies en romans verpakte- getuigenissen, zoals *L'univers concentrationnaire* (1946) van David Rousset en zijn al even indrukwekkende *Les jours de notre mort* (1947). Volgens de historica Sonia Combe verklaart dit waarom er binnen de Franse historiografie omtrent de kampen steeds met terughoudendheid is gereageerd op de stellingnamen van Lutz Niethammer. Ze brengt daarbij overigens maar wat graag in herinnering dat *Les jours de notre mort* werd opgedragen aan de Duitse communist en 'kapo', Emil Kunder. Toch liet een historiografisch wederwoord aan het adres van Niethammer relatief lang op zich wachten. Dat gebeurde onder de veelzeggende titel: *La zone grise? La Résistance française à Buchenwald* (Olivier Lalieu, 2005). Op basis van uitgebreid archiefonderzoek voert Lalieu aan dat de op dat ogenblik numeriek sterke Franse communisten zich vanaf 1944, onder leiding van Marcel Paul, nadrukkelijk naar het voorplan wisten te dringen. In functie van het behoud en de uitbreiding van hun eigen machtspositie zouden ze gaandeweg ook voor een lotsverbetering van andere categorieën gevangenen hebben gezorgd. Lalieu voegt dus een belangrijke politieke betekenislaag toe aan de uiterst complexe relatie tussen de clandestien georganiseerde Duitse communisten en de interne machtsdelegatie binnen het kamp. In *Une vie contre une autre: Échange de victime et modalités de survie dans le camp de Buchenwald* (Sonia Combe, 2014) wordt daarentegen volledig abstractie gemaakt van deze complexiteit. Conform *l'air du temps* gaat het uitsluitend om een representatiegeschiedenis van de getroubleerde Duitse herinneringscultuur aangaande het antifascisme. Combe stoort zich dus niet alleen aan het concept 'Opfertausch', maar betreurt dat er in navolging van Niethammer wat het antifascisme betreft gezegd verwarring is ontstaan tussen "*les faits*" en "*leur instrumentalisation*." Niet toevallig steunt ze daarvoor nagenoeg uitsluitend op de rijke collectie interviews van de Shoah Foundation. Enigszins in het verlengde van Stutje vraag ik mij af welke status we vandaag kunnen toekennen aan dergelijke interviews en naoorlogse getuigenissen in het algemeen. In welke mate waren zelfs vooraanstaande

getuigen als David Rousset op de hoogte van de politieke finesses van de relatie tussen clandestien georganiseerde communistische cellen uit de verschillende Europese landen, de interne machtsdelegatie en het zogenaamde pluralistisch samengestelde *Internationale Lagerkomitee*?

Ik betwijfel dan ook of Rousset na de bevrijding als "te verwaarlozen buitenstaander" werd behandeld en "pas laat, in de jaren 1970, een groter publiek bereikte." (pp. 210-211) Eigenlijk konden zijn beide naoorlogse getuigenissen grotendeels sporen met een zelfverheerlijkend antifascistisch narratief. Zoals door Sonia Comba al werd aangevoerd, heeft hij zich zelfs nooit negatief uitgelaten over wat Stutje het "stalinistische Internationale Lagerkomitee" noemt (p. 124). De finesses van de communistische kaderpolitiek in de kampen lagen immers nog veilig opgeborgen in de diverse nationale partijarchieven. Hoewel Stutje niet ingaat op het bovenstaande Franse publieke en historiografische debat en aan Marcel Paul hooguit enkele regels wijdt, heeft hij met dit boek een debat geopend dat in de Lage Landen al te lang ligt weg te kwijnen onder misplaatste piëteit, mufte zuilgeschiedenissen en een holle herinneringscultuur. Daarom alleen is dit boek verplichte kost voor iedereen met een interesse voor bevlogen onderzoek op het snijvlak tussen het Interbellum, de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog.

Widukind De Ridder

CÉCILE VANDERPELEN-DIAGRE

Des voix dans le siècle. Culture et engagement catholique en Belgique francophone depuis 1945

Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 2023, 142 p.

Een van de bekommernissen van wijlen kardinaal Godfried Danneels (1933-2019) wanneer hij sprak over geloof en samenleving, was hoe volgens hem de stem van katholieke intellectuelen wegdeemsterde in het publieke debat. De kardinaal was met name bezorgd over de in zijn ogen afnemende intellectuele slagkracht onder zijn priesters om zich staande te houden in een steeds complexer wordende samenleving. Of die aanname correct was dient hier niet te worden onderzocht, maar dat een vooraanstaand kerkleider als Danneels bij

herhaling op dit euvel meende te moeten wijzen duidt in elk geval op onbehagen en ongerustheid bij de kerkelijke top over de afbrokkelende positie van katholieke stellingnames in het maatschappelijk debat. De discussie hierover resoneert op de achtergrond bij de lectuur van *Des voix dans le siècle* van Cécile Vanderpelen-Diagre.

Dit boek met zijn goedgekozen meerlagige titel is de voorlopige synthese van onderzoek dat de auteur, hoogleraar aan de ULB, heeft gevoerd naar de maatschappelijke rol en betekenis van katholieke intellectuelen in Franstalig België na de Tweede Wereldoorlog. Een aantal artikelen die ze daarover de afgelopen jaren publiceerde werd met het oog op voorliggende publicatie herwerkt en aangevuld met nieuw onderzoek. De hoofdtitel verwijst naar de onderzoeksvragen die het boek aan de orde stelt: hoe valt te verklaren dat na 1945 in Franstalig België een betekenisvolle katholieke stem bleef klinken, hoe evolueerde die stem en hoe positioneerden intellectuele katholieken – wetenschappers, schrijvers en andere – zich in de samenleving? De auteur munt in dit verband de term ‘christianitude’ die verwant is aan het in Vlaanderen gangbare begrip ‘cultuur-katholicisme’. Beide begrippen verwijzen naar het zich beroepen op een levensbeschouwelijk en intellectueel referentiekader dat geworteld is in de christelijke – in België overwegend katholieke – traditie terwijl de band met het kerkinstituut steeds losser wordt of zelfs helemaal onbestaande is. De vraagstelling is ook voor Vlaanderen relevant, maar de auteur koos ervoor om op vertrouwd terrein te blijven en haar onderzoek naar het hoe en waarom van de ‘christianitude’ te concentreren op Franstalig België, inclusief de unitaire Leuvense universiteit die tot 1968 ook voor de Franstalige katholieke elite hun alma mater bleef.

In twee inleidende hoofdstukken wordt het naoorlogse culturele, politieke en religieuze klimaat in Franstalig België geschetst en een overzicht gegeven van de communicatiekanalen en intellectuele instrumenten (*‘tribunes et laboratoires’*) die katholieken ter beschikking stonden. Aandacht gaat naar het katholieke aandeel in de naoorlogse herop-

bouw met als opvallende kenmerken de uitbouw van een sterke zuil, de invloed van het christelijk personalisme van Emmanuel Mounier dat de intellectuele zuurdesem leverde voor de naoorlogse christendemocratie en tenslotte een toenemende openheid tegenover de seculiere cultuur. Elk van die drie elementen zou een rol spelen in de blijvende katholieke aanwezigheid op het publieke forum in Franstalig België ondanks de afkalvende maatschappelijke positie van de katholieke kerk.

In het corpus van de tekst komt de auteur tot de kern van haar betoog. Het derde hoofdstuk draagt de programmatische titel *‘Regarder les signes du temps avec les yeux de la foi’*. Daarin komen achtereenvolgens het christelijk humanisme en de evoluerende relatie van Franstalige katholieken met literatuur, film, de sociale en de psychologische wetenschappen aan bod. De auteur registreert en analyseert met kennis van zaken hoe met name vanaf de jaren ‘60 de katholieke houding ten aanzien van cultuur en wetenschap wijzigt. Gangmakers hierbij zijn de inspiratie van het Tweede Vaticaans Concilie, in het bijzonder de pastorale constitutie *Gaudium et Spes*, de geest van mei ‘68 en het Schoolpact van 1958 dat in het naoorlogse België voor levensbeschouwelijke pacificatie zorgde. Onder invloed van deze kerkelijke en maatschappelijke ontwikkelingen gingen vooruitstrevende katholieken in Franstalig België zich in toenemende mate onttrekken aan de bevoogding van het kerkinstituut en lieten ze ook de vooroorlogse ambitie varen de samenleving te willen ‘heroveren voor Christus’. In de plaats daarvan kwam een meer open en vrijmoedige houding ten aanzien van geloof en samenleving met als doel op een profetische manier te getuigen van de utopie van het christendom in dialoog met andersdenkenden. Een tijdschrift als *La Revue nouvelle*, niet toevallig in 1946 opgericht als opvolger van *La Cité chrétienne*, dat al voor de oorlog onder impuls van kanunnik en godsdienstsocioloog Jacques Leclercq (1891-1971) dezelfde ideeën uitdroeg, was de vaandeldrager van die nieuwe houding. De wereld was niet langer een te bekampen realiteit maar bood integendeel een waaier aan mogelijkheden om het catholicisme in een seculiere samenleving

van nieuwe betekenis te voorzien. Het engagement bleef aanwezig maar was minder militant dan voorheen, een houding die door de auteur treffend omschreven wordt als *'un prosélytisme discret'*. In het vierde hoofdstuk wordt dit geïllustreerd met analyses van het aandeel van Franstalige katholieken in de utopie van – al dan niet religieuze – basisgemeenschappen geïnspireerd door het gedachtengoed van mei '68, de milieubeweging (Ecolo), het streven naar levensbeschouwelijk pluralisme in het vrij onderwijs en het feminisme, dat zich zowel buiten- als binnenkerkelijk manifesteerde.

De rode draad in dit boek is dat afstand nemen van het kerkinstituut voor katholieke intellectuelen in Franstalig België de noodzakelijke voorwaarde was om een betekenisvolle levensbeschouwelijke stem te behouden in de naoorlogse samenleving en met die samenleving een nieuwe, constructieve relatie op te bouwen. Dit ogenschijnlijk nogal paradoxale punt wordt door de auteur overtuigend gemaakt. In het slothoofdstuk waagt ze zich aan een profielschets van wie die katholieke intellectueel dan wel was. Iemand die zich vooral liet leiden door irenisme en gematigheid, zo blijkt. Naar ons gevoel valt deze poging tot typering nogal zwak uit en is ze te exclusief opgehangen aan de figuur van auteur en sinoloog Pierre Ryckmans (1935-2014) als *case in point*. Het is het minst overtuigende deel van een voor het overige voortreffelijk boek dat met veel zin voor nuance is geschreven. Heel jammer en onbegrijpelijk is desondanks het ontbreken van een namenindex aan het eind gezien de pleiade aan katholieke auteurs, academici, priesters, religieuzen, politici en kunstenaars die aan bod komen en voorwerp zijn van analyse. De consulteerbaarheid van de tekst zou er zeker mee gebaat geweest zijn.

Gerrit Vanden Bosch

La CSC, retour sur 45 ans de progrès social 1970-2013

Bruxelles, CSC, 2023, 571 p.

Dit fraai uitgegeven, mooi geïllustreerde en kloeki boek – 571 bladzijden op een iets kleiner formaat dan A4 – vertelt de geschiedenis van het Franstalige Algemeen Christelijk Vakverbond - *Confé-*

dération des Syndicats Chrétiens (CSC) tussen 1970 en 2013. Het werd geschreven door historici van CARHOP en betrokkenen van de CSC en zit te paard tussen geschiedenis en permanente vorming. Dat verklaart ongetwijfeld de originele structuur van het werk: het eerste deel bestaat uit een afwisseling van chronologische hoofdstukken en thematische foci, bijvoorbeeld over de (diensten voor) zogenaamde 'specifieke groepen'; andere dan de (mannelijke) werknemers met een job die vooral door de centrales worden vertegenwoordigd. Het tweede deel is uitsluitend thematisch opgebouwd en gaat in op kwesties als het militantisme, het christelijke karakter van de organisatie, de diensten voor arbeidsrecht of nog de Europese en internationale werking van de CSC. Het boek sluit af met een nawoord in de vorm van een interview met toenmalig voorzitter Marc Leemans en secretaris-generaal Marie-Hélène Ska. Het boek is gebaseerd op grondig bronnenonderzoek, zowel archief als uitgegeven bronnen en interviews, waarbij de auteurs zich wel beperken tot bronnen geproduceerd door de CSC zelf.

Op basis van dit onderzoek wordt de evolutie geschetst van de CSC als organisatie vanaf het einde van *'les trentes glorieuses'* tot 2013 toen het arbeidsrechtelijk eenheidsstatuut voor arbeiders en bedienden tot stand kwam, waar de CSC zich al langer sterk voor had gemaakt, en de eerste congressen van de Waalse en Brusselse regionale comités werden georganiseerd.

Het boek geeft een grondig overzicht van de geschiedenis van de CSC in het algemeen, van verschillende deelaspecten van de werking van de organisatie of belangrijke kwesties waarmee de CSC werd geconfronteerd, althans op interprofessioneel niveau. Het boek toont goed aan hoe de hoge (structurele) werkloosheid, vooral onder jongeren die ontstond met de crisis van de jaren 1970 een centrale bekommernis werd en bleef voor de CSC. Een tweede rode draad is hoe de organisatie zich aanpaste aan sociologische verschuivingen door nieuwe structuren te creëren om de belangen van 'specifieke groepen' (werklozen, vrouwen, migranten, jongeren, bruggepensioneerden)